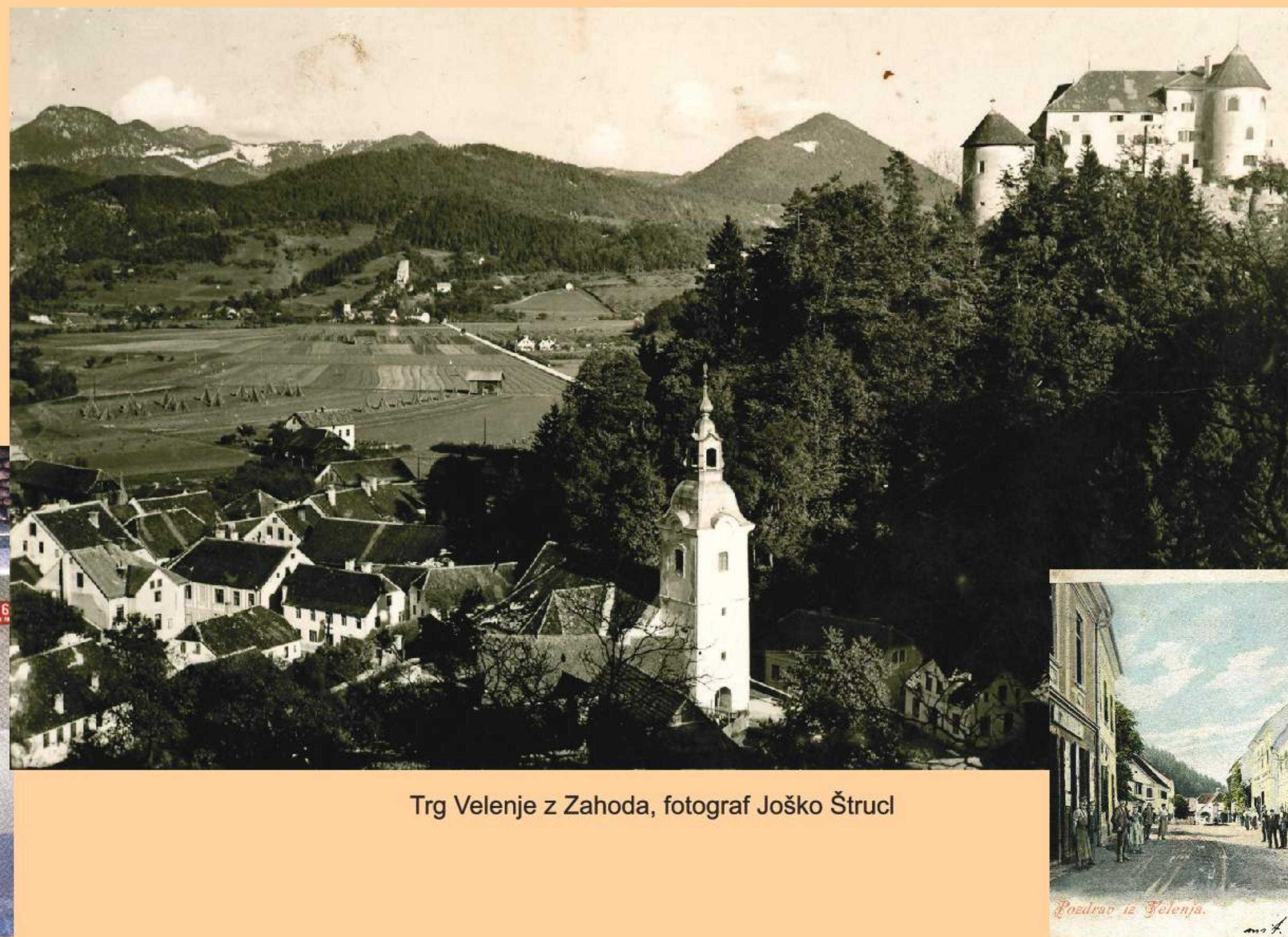

ZGODBE VELENJSKIH STARIH STAVB

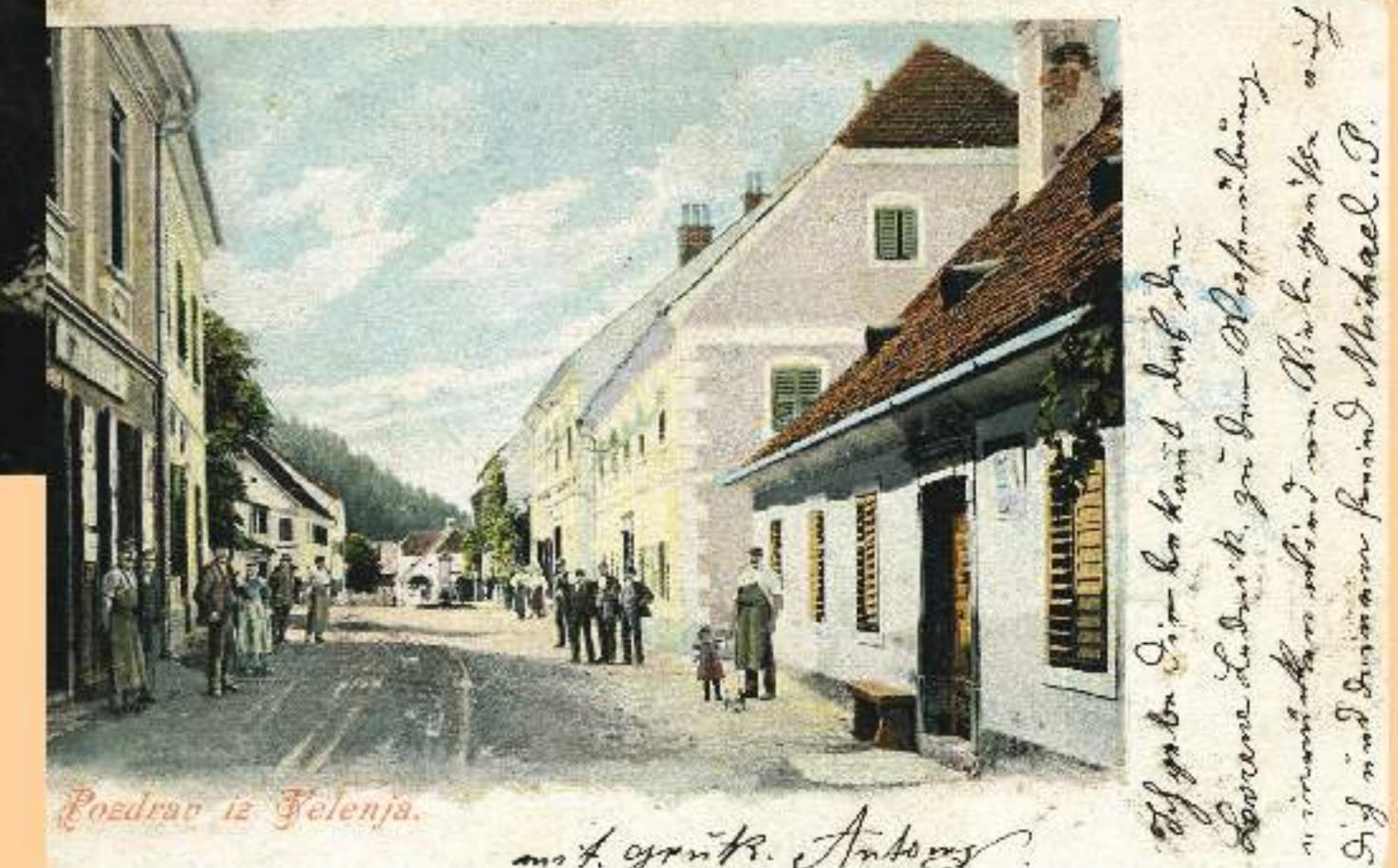
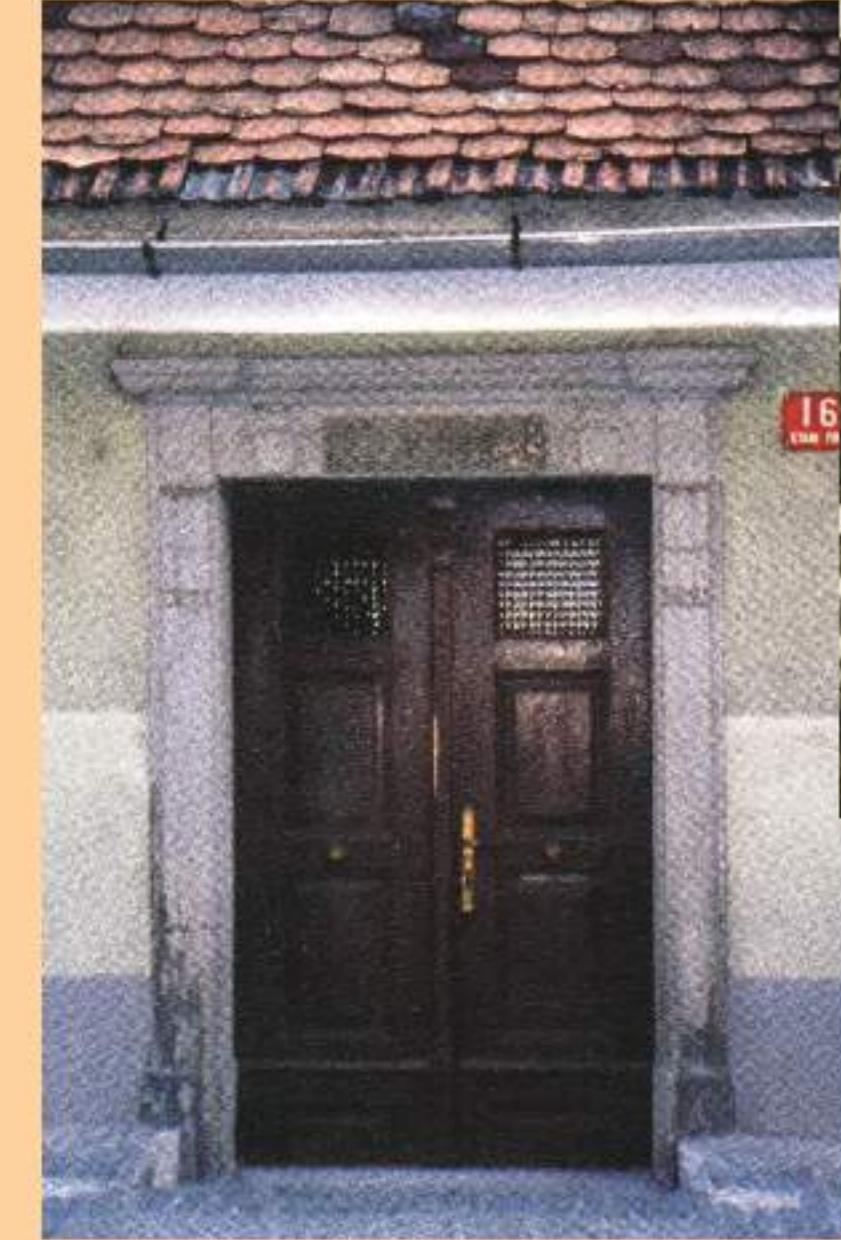
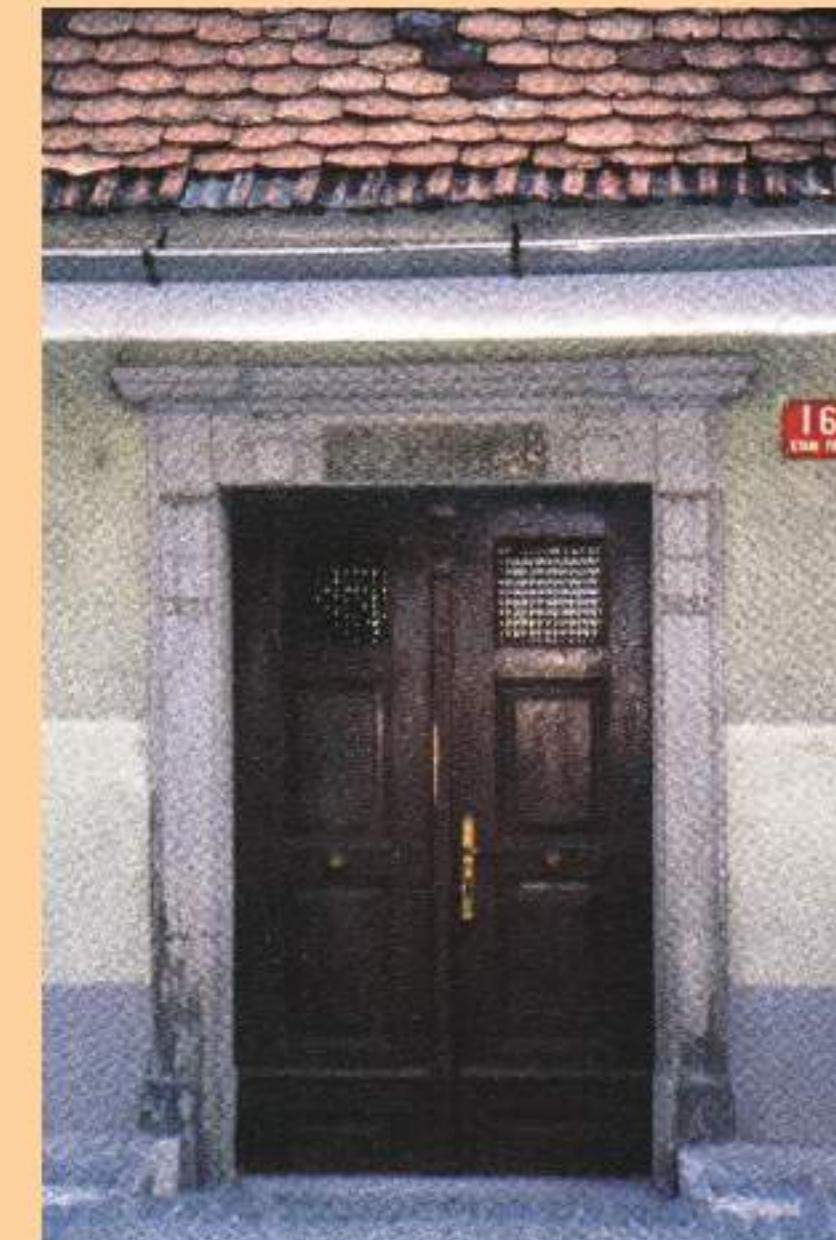
Podobe tipičnega obrtno - trgovskega provincialnega trga
in začetkov industrializacije v 19. st. in prvih desetletjih 20. st.

Kajnarjeva hiša z napisom
pred vratimi

Trg Velenje z Zahoda, fotograf Joško Štruci

Razglednica Velenja

Carl Schmutz je v leksikonu Štajerske zapisal, da je bilo Velenje leta 1822 še vedno skromen trg z 31 hišami in 147 prebivalci - od tega 58% žensk, in da so v trgu redili 30 konjev in 13 krav. Današnja podoba provincialnega trga se je izrisala že v prvi polovici 19. stoletja, kmalu potem ko je leta 1801 ves trg Velenje s cerkvijo vred pogorel. Na to katastrofo nas na poslopju najstarejše trške hiše, nekdanje občinske pisarne - današnja Kajnarjeva s hišno številko Stari trg 16 - opominja napis pred vrti: »Den 26. mai 1801 ist hir der markt ferprunen.« Po požaru so trški veljaki namesto skromnih pritličnih gradili nadstropne stavbe s historičnimi fasadami; v pritličju so si uredili delavnice oziroma gospodarsko dejavnost, stanovanja pa v nadstropju. Nekateri premožnejši Velenjčani so se ukvarjali z več dejavnostmi hkrati, cvetela je tudi trgovina s hmeljem. Hiter razmah obrti, trgovine in gostiln v Velenju je bil seveda predvsem odsev razvoja premogovništva konec 19. stoletja. Bližina premogovnika je na trg posredno močno vplivala, saj so trgovci in gostilničarji pridobili večje tržišče. Velenjski premogovnik je bil zaradi izgradnje jaškov in potrebe po tesanem lesu velik odjemalec lesa, kar je vplivalo na večji razmah lesne trgovine.

Razstavo je pripravila Andreja Ažber v sodelovanju z dr. Jožetom Hudalesom,
Jožetom Hudalesom st. in Muzejem Velenje, ki je prispeval fotografije in predmete na razstavi.

1. Gostilna »Zur Post« (Gollova gostilna in poštni urad) v Velenju

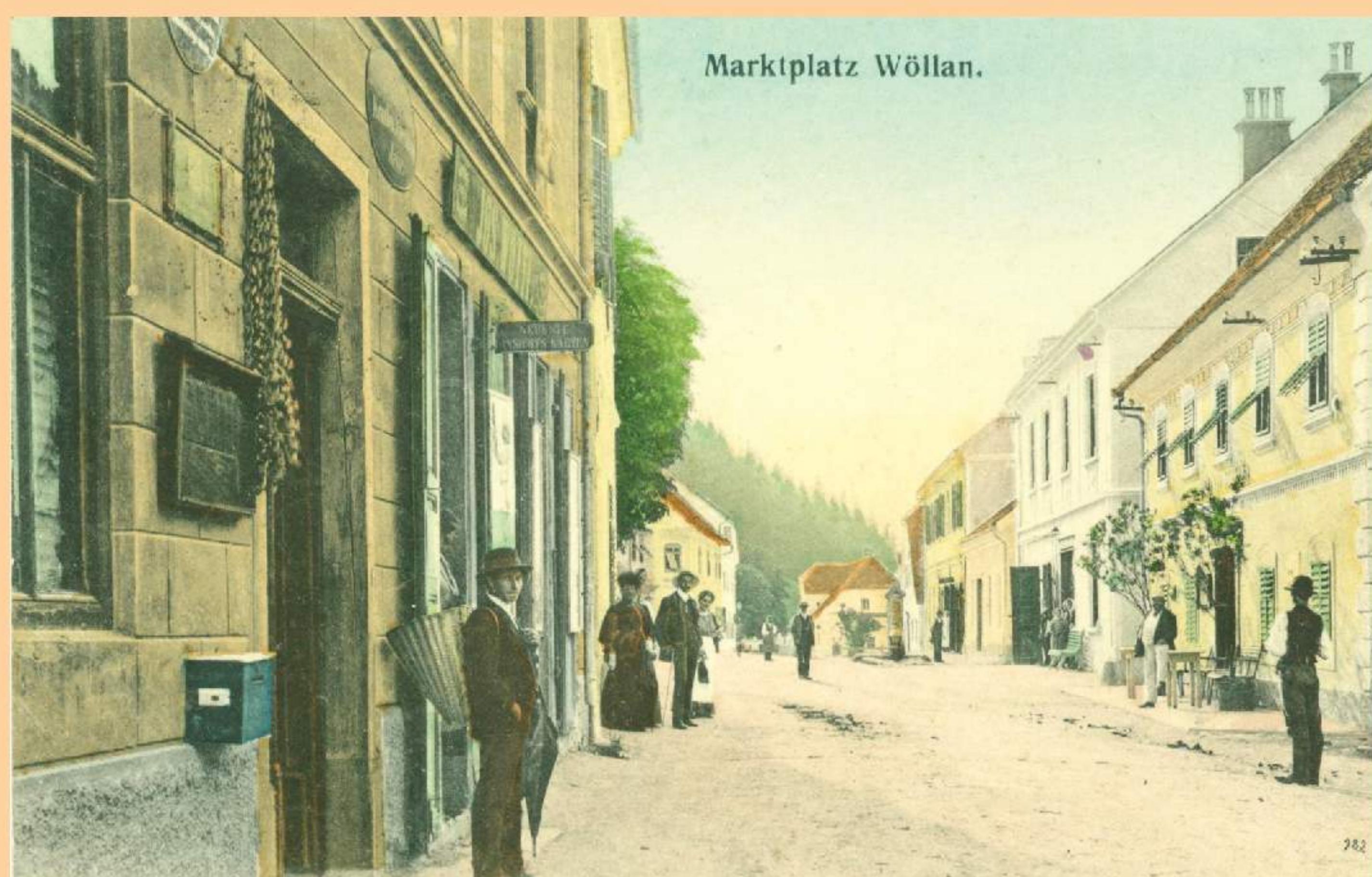
Družina Goll izhaja iz Slovenj Gradca. Gollovi so bili veleposestniki, lesni trgovci, imeli pa so tudi parno žago - največje lesnopredelovalno podjetje v Velenju, kjer so zaposlili do 50 delavcev, pošto, gostilno, ki so jo običajno dali v najem, ter hotel Post. Bili so najpremožnejša družina v trgu: imeli so kočijo in pozneje avto, 10 parov konjev in 30-40 glav živine. Na prostoru Gollove hiše (zdajšnji Stari trg 11 in 23) je v 19. stoletju stala majhna hiša, reklo se je pri Pergerju. Jožef Perger je bil tudi lastnik Hanzekovega mlina (stavba nasproti OŠ Antona Aškerca) in poštar. Kasneje se je poštni urad iz njegove hiše preselil v Pibernikovo hišo - mesarijo (zdajšnji Stari trg 23) in nato v Lemplovo hišo (zdajšnja Ljubljanska cesta 2). Po Pergerjevi smrti je njegovo premoženje na dražbi kupil trgovec Pavlinc za 2800 goldinarjev, hiši na trgu pa prodal najemniku pošte Hermanu Gollu, ki je na prelomu v 20. stoletje najprej kupil poštni in brzjavni urad na Dobrni in si nato na koncu prve svetovne vojne, ko so drugi že obubožali, prislužil velike dobičke s kupovanjem in prodajo nepremičnin v Velenju. Leta 1927 je doživel prvi udarec ob hmeljski krizi, saj so vsi bogatejši tržani gojili in kupovali hmelj od manjših posestnikov, cene hmelja pa so tedaj v slabih dveh letih padle za več kot desetkrat.

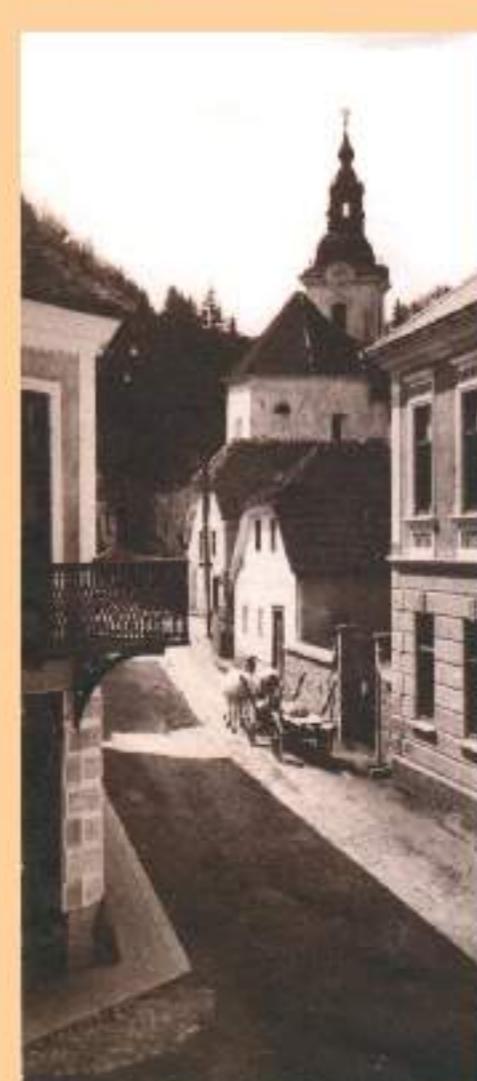
Herman Goll

Goll - Kajtner: foto Blaž Verbič

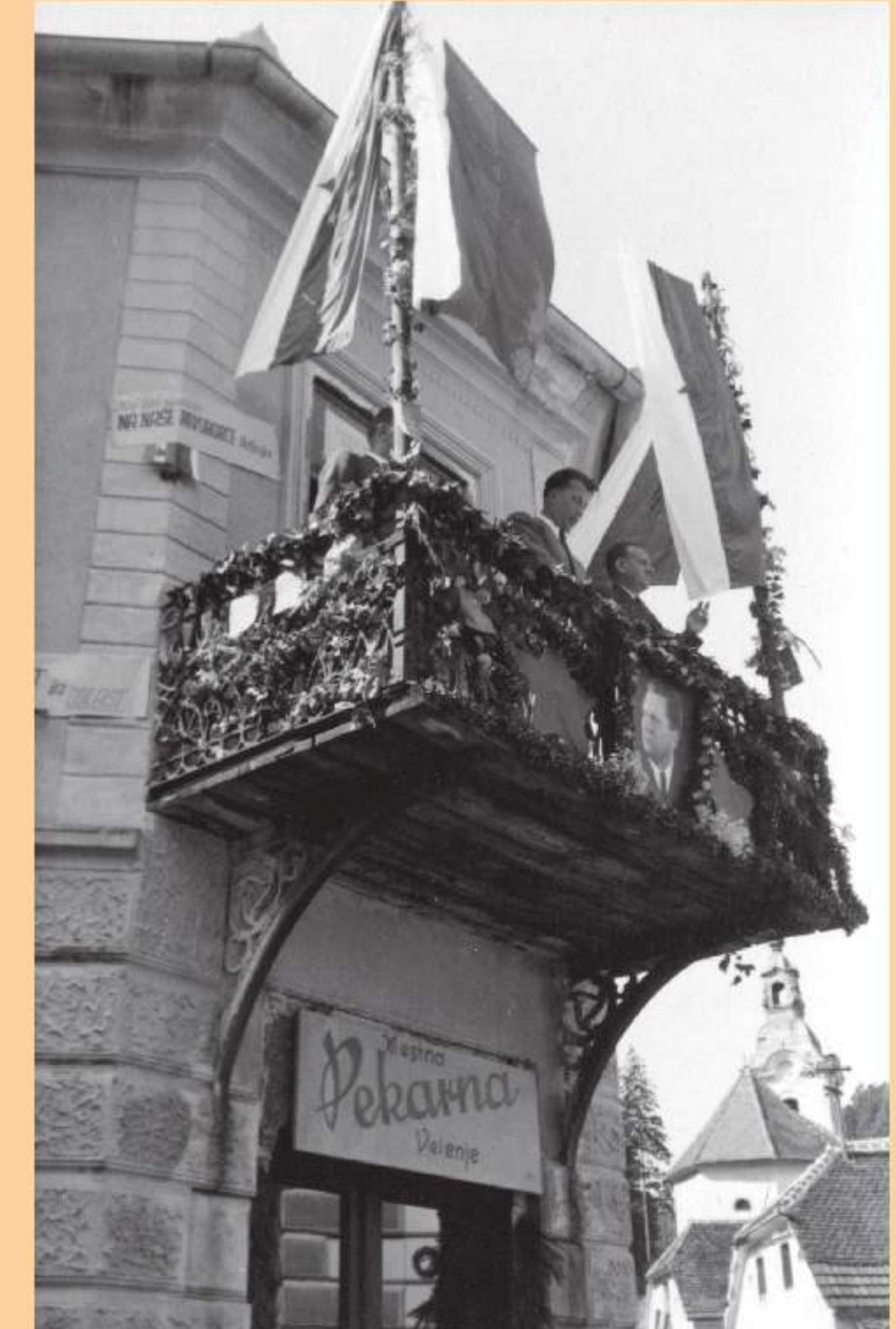

Trg Velenje: prva hiša na levi je današnja Stari trg 21 - Gollova gostilna, trgovina in pošta, druga je Stari trg 23, kasnejša Pibernikova mesarija. Na desni pa je: prva hiša je Stari trg 18, v kateri je bila pred 1945 Tajnškova gostilna, sledi Stari trg 20, Tišlerjeva trgovina, tretja je enonadstopna hiša krojača Obuja, Stari trg 22, včasih imenovana Špenkova hiša, last velepoasestnika Josipa Skaza, v pritličju je bila Valenčakova trgovina. Ulico zaključuje nižja hiša drž. poslanca in župana Vinka Ježovnika, ki je ni več - na tem mestu je danes picerija Piccadilly.

2. Stara pekarna - Demšičeva hiša

Po smrti trgovca Tišlerja je njegovo trgovino prevzel njegov sin, vdova pa se je pred 1. sv. vojno omožila s trgovcem Demšičem in tako svojemu sinu ustvarila neposredno konkurenco. Demšičeva sta zgradila hišo z balkonom, kjer sta imela trgovino z mešanim blagom. V njej sta bila vedno zaposlena dva trgovca in en vajenec. Demšičeva je bila kot ena najbolj cenjenih kuharic v trgu nepogrešljiva na vseh večjih prireditvah (nova maša, poroka kakega pomembneža). Balkon Demšičeve hiše je postal znamenit zaradi političnih govorov in agitacij, prebivalcem trga pa se je najbolj vtisnil v spomin govor tedanjega župana Josipa Skaza, ki je leta 1918 po koncu prve svetovne vojne z balkona nagovoril množico navzočih. Po letu 1945 je bila v hiši dolgo časa edina velenjska pekarna; tu so kruh kupovali, a pogosto so gospodinje (tudi žene rudarjev iz blokov v Novem Velenju) zjutraj nosile na peko testo, ki so ga same zamesile doma, popoldne pa prišle po svoj hleb kruha.

Demšičeva hiša, govor z balkona
konec 2. sv. vojne

3. Ježovnikova gostilna

Ježovnikova domačija se je prej imenovala pri Vajdetu, iz nje pa izhajajo številne premožne in ugledne rodbine v okolici. Ježovniki so imeli gostilno in mesnico, njihova hiša je stala na mestu zdajšnjega parkirnega prostora v Starem Velenju. V Ježovnikovi gostilni je bilo središče slovenskega kulturnega in političnega življenja, Vincenc Ježovnik je bil dolgoletni velenjski občinski odbornik, šest let velenjski župan in tri leta načelnik šoštanjskega okrajnega zastopstva. Zadnja tri leta svojega življenja (1907-1910) je bil poslanec avstrijskega državnega zbora na Dunaju, kjer je kot kandidat Narodno napredne stranke zastopal sodne okraje Radlje, Šoštanj, Slovenj Gradec in Gornji grad brez mest. Okrog leta 1900 je ustanovil Šaleško posojilnico, ki pa je najbrž kmalu propadla. Leta 1922 se je z Ježovnikovo hčerko Cirilo (s sestro Slavko sta sloveli kot velenjski krasotici), poročil velenjski nadučitelj Vinko Stopar.

Vinko Ježovnik

Dne 6. januarja pa je priredilo mlado, toda dokaj krepko delujoče „Kmečko bralno društvo“ zabavo v Velenji. Seveda smo se Šoštanjčani radi odzvali prijaznemu vabilu naših sosedov Velenjčanov, tem raje, ker so nas tudi oni na novega leta dan v precejšnjem številu obiskali. Našli smo zbrane koj vse narodne družine velenjske, precej duhovnikov in učiteljev iz okolice, samo, — kar nas je neprijetno osupnilo — malo, malo kmetov. Čudno se nam je to zdelo, saj je vendar prireditev zabave bilo ravno „Kmečko bralno društvo“. Dobro znana šmarska godba svirala je skoro same znane komade prav dobro — kakor navadno. Šaleški pevski zbor pa je vmes popeval; čudili smo se, da nismo zadnjič imeli prilike, slišati velenjski mešan zbor! Škoda! Ko so se duhovci dovolj razvneli, „otvorile so se tudi zapornice“ raznim navdušenim govorancam, kar je dandanes na naših veselicah prišlo žal da precej iz „mode“. Dobri govorji pa so narodnim veselicam gotovo primeren dodatek, tembolj, če se govore s potrebnou navdušenostjo in primernim takтом. Čisto posebno umestni pa so na veselicah, kojih se vdeležijo kmetje. Tudi ta večer se je izvanzredno precej govorilo, napisalo se je v krasnih in navdušenih besedah domovini, č. duhovščini, slov, materam, pouzročitelju zabave, narodnim tržanom in našemu dičnemu deželнемu poslancu g. Ivanu Vožnjaku. V krasnih besedah nazdravil je ta vrlim in pridnim slov. kmetom, kar je vzbudilo viharni odnev. Nazadnje (sic!) nazdravilo se je tudi še velespostovanemu in za narodno prosveto že toliko let neumorno delujočemu gospodu zdravniku in okrajnemu načelniku Francu Skubicu. — Dobro smo se torej imeli in ob poznej uri povrnili smo se v svoj megleni Šoštanj. — Rodoljubi šaleški!

Članek iz časopisa Domovina

Ježovnikova gostilna in mesarija

4. Rakov hotel

Rakov hotel je bila prvotno Bizjakova stara gostilna, gostilničarka je bila Vajdetova, njena hči Mici pa se je poročila s Vervegovim sinom Jožefom Rakom. Leta 1841 so zgradbo prezidali v nadstropno hišo z gospodarsko dejavnostjo v pritličju in stanovanjem v nadstropju, o čemer priča letnica 1841 na kamnitem portalu - iz zelenega kamna in z vrezanima levoma na vsaki strani. Za Jožefom je gostilno prevzel njegovi sin Ivan Rak in nato premoženje zapustil otrokom Marjani, Edvardu in Marti. Rakovi so bili veleposestniki, poleg hotela so imeli tudi kolodvorsko restavracijo, mlin, žago in mesnico. Leta 1874 se je šola iz stare stavbe starega župnišča v Šmartnem začasno prestavila v trg, kjer so deklice obiskovale pouk v začasni učilnici v Rakovem hotelu. Po prvi svetovni vojni je nekdanjo Rakovo (Bizjakovo) mesnico in klavnico imel v najemu Jože Pibernik, tretjo velenjsko mesnico pa je po prvi svetovni vojni odprl Edvard Rak v Kolodvorski restavraciji. Hotelir Jožef Rak je bil je velenjski župan in načelnik okrajnega zastopstva. Leta 1867 je kot slovenski kandidat za slovenjgraško okrožje sodeloval na volitvah v deželnem zboru, se uvrstil v drugi krog in zmagal. V deželnem zboru je bil skupaj z rojakom Josipom Vošnjakom eden najnaprednejših Slovencev, vstopil je tudi v slovenski poslanski klub, kjer je deloval kot liberalen politik. Ivan Rak je imel do konca 1. sv. vojne svojo kovaško delavnico, ki pa je obratovala izključno za njegove potrebe. Njegovega kovača so klicali »Rajdibajdi«, bil je strah in trepet velenjskih otrok, saj so morali zmeraj bežati pred njim.

Hotel Ivan Rak

Kolodvorska restavracija, hotel Edvard Rak

5. Usnjarstvo Wirth - Hudalesova čevljarska delavnica

V današnji hiši Stari trg 14 je bila v 19. stoletju ena izmed dveh velenjskih usnjarn. Hiši se je po domače nekdaj reklo pri Šupergerju. V eni od obeh usnjarn je bil leta 1871 rojen tudi kasnejši minister za uk in bogočastje dr. Karel Verstovšek. Njegov oče Mihael Verstovšek je bil usnjar in velenjski župan. V 20. stoletju je bila v hiši Wirthova usnjarna, ki jo je leta 1926 od gostilničarja in usnjarja Wirtha kupil Martin Hudales in jo adaptiral. V pritličju je usnjarno preuredil v čevljarsko delavnico, v nadstropju pa uredil svoje stanovanje in stanovanje za zaposlene. Martin Hudales se je leta 1905 izučil za čevljarja pri Francu Polhu iz Šmartnega. Po vpoklicu v vojsko v času 1. svetovne vojne ni bil poslan na eno od front, ampak je delal v Gradcu v veliki vojaški tovarni čevljev. Po prvi svetovni vojni je bilo v Velenju šest čevljarjev. Vsi so izdelovali čevlje po meri in izdelovali nove. Najbolj vpeljano čevljarsko obrt je najbrž imel Martin Hudales, in to z dvema pomočnikoma in dvema vajencema, medtem ko so drugi običajno delali le s kakim vajencem.

Čevljar Martin Hudales s svojo družino pred svojo hišo

6. Apatova gostilna v Stari vasi (Rudarski dom)

V Stari vasi v prvi polovici 19. st. ni bila registrirana še nobena samostojnejša obrtna ali trgovska dejavnost, v virih je omenjena le opekarna v lasti graščine Thurn. Stala je za zdajšnjim Rudarskim domom. Na današnjem pomožnem nogometnem stadionu za Rudarskim domom je bil kop gline z eno pečjo, v kateri so leta 1840 izdelali 50 000 kosov strešne in 30 000 kosov navadne opeke. Ko je lastnik Turna postal tudi lastnik premogovnika Velenje, je opekarno s hišo, v kateri je bila že tedaj gostilna (zdajšnji Rudarski dom), prodal družmirskim Apatom. Apatovo gostilno z opekarno je nato leta 1909 kupil Daniel Lapp in jo dal v najem Ignacu Steinbachu, vodji elektrostrojne službe pri velenjskem premogovniku. Postala je osrednje zbiralnišče rudarjev. Ko so gostilno povečali in dvignili za eno nadstropje, so jo poimenovali Rudarski dom. Stavba je pod tem imenom poznana še danes, čeprav v njej ni več gostilne.

Apatova gostilna

7. Železniška postaja

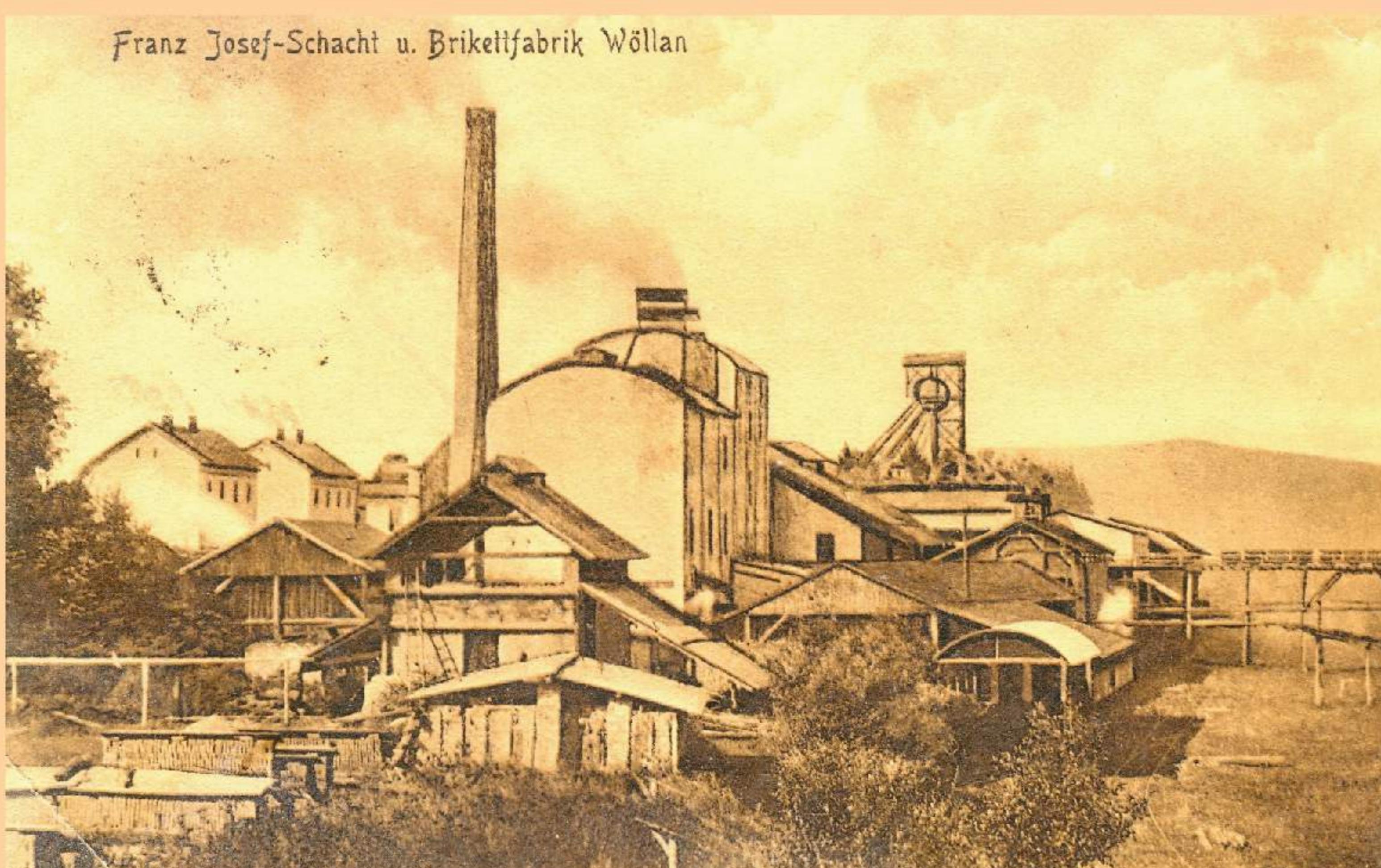
Velenjski premog in šoštanjska tovarna usnja sta v Velenju spodbudila tudi gradnjo železniške proge, najbolj goreč pobudnik pa je bil gotovo Daniel von Lapp, saj je bila prihodnost njegovega premogovnika odvisna od prometnih povezav Saleške doline s širšo okolico. Železnica je privabljala naseljence kot magnet, kajti Stara vas in trg sta se začela kmalu širiti ob cesti proti njej. Progo od Celja do Velenja z industrijskim tirom do velenjskega premogovnika v Škalah, skupno dolgo nekaj manj kot 40 km, so uradno začeli graditi 24. aprila 1891, prvi vlak pa je v Velenje pripeljal 27. decembra 1891. Z drugo fazo izgradnje savinjsko-mislinjske železnice, ki je povezala Velenje in Dravograd, so začeli 1897 in jo končali dve leti pozneje. Arhitektura železniške postaje je bila tipizirana za celo Avstro - Ogrsko z značilno rumeno barvo fasade. Postaja je bila opremljena s kurilnico, potniško blagajno in garderobo za prtljago.

Železniška postaja

8. Velenjski premogovnik - Jašek Franca Jožefa

Premog v Šaleški dolini je leta 1766 v svojih virih prvič omenil Pater Steiz. Obetavno najdišče je v začetku 19. st. privabilo v Šaleško dolino prve podjetnike in gospodarske družbe, ki so poskušali z organiziranim izkoriščanjem lignita. Premogovna posest je do leta 1870 hitro menjala lastnike, nato pa je prihod Franza Magesa, podjetnika in raziskovalca iz Eiserenza, spodbudil začetek izkoriščanja šaleškega lignitnega sloja. Mages je 11. aprila 1875 na globini nekaj več kot sto metrov odkril 37,42 metra debel sloj lignita. Leta 1885 je njegovo posest odkupil graditelj železnic in premožen nemški veleindustrialec Daniel pl. Lapp in v dveh letih iz najdišča ustvaril nov premogovnik. Ker Rudolf jašek ni bil primeren za transport lignita iz nastajajoče Jame Škale, so leta 1888 začeli poglabljati nov glavni izvažalni jašek in ga poimenovali Jašek Franca Jožefa, okrog njega pa je v naslednjih letih zraslo prvo šaleško jamsko središče. Pred izbruhom 1. sv. vojne je premogovnik Velenje julija 1914 menjal lastnika, postal je last erarja. Med vojno je dobil vojaško upravo, ki je poskušala pridobiti kar največ lignita.

Jašek Franca Jožefa

